

Културната политика на Съюзната контролна комисия в България (1944-1947)

На 8 срещу 9 септември 1944 г. военните в София, спечелени от Отечествения фронт (ОФ), извършват преврат, сваляйки правителството с министър-председател Константин Муравиев, който се явява завършек на започналите няколко дни преди това действия за овладяване на властта в страната от представителите на ОФ. На този кабинет е отредено да управлява България в предстоящите месеци на сериозни външно- и вътрешнополитически изпитания¹.

Българската държава вече е започнала преговори за примирие със САЩ и Великобритания, на които е обявила война през декември 1941 г. На 9 септември България иска примирие и от Съветския съюз, който на 5 септември 1944 г. обявява война на България, което дава основание на Москва да участва в преговорите за мир, дотогава водени само със САЩ и Великобритания. В новата ситуация обаче възникват редица проблеми, един от които е какви да бъдат правомощията на страните в Съюзната контролна комисия (СКК), която ще следи за изпълнението на примирието в България до мирния договор². Именно на дейността на тази комисия, и по-конкретно на нейната културна политика в България, е посветено това изследване, което стана възможно благодарение на публикувани нови документи за дейността на СКК в България. До момента намесата на СКК в културния живот на страната не е била предмет на анализ в българската историография.

СКК е съставена от представители на трите водещи държави-лидери на Антихитлеристката коалиция: СССР, САЩ и Великобритания. Като международна институция, тя е създадена по силата на чл. 18 на Съглашението за примирие, подписано на 28 октомври 1944 г., като за първи път такава комисия се създава през 1943 г. в Италия.

Попадането на България в съветската сфера на влияние, а също и фактът, че България е окупирана от Червената армия, определя ръководната роля на представителите на СССР в комисията. Работните органи на СКК са сформирани изцяло от съветски представители, а ръководството на тази международна организация е поверено на маршал Фьодор Толбухин, но поради честото му отсъствие от България на практика дейността на СКК се ръководи от

¹Калинова, Е. Победителите и България 1939-1945, София, 2004, с. 142

²Калинова, Е., Баева. И. Българските преходи 1939-2010, София, 2010, с. 44

неговия заместник ген. Сергей Бирюзов³. Възможностите на американските и британските представители са силно ограничени⁴.

Основната цел в културната политика на СКК в България е да установи контрол над културата и средствата за масова информация и съобщения, създавайки цензура, имаща за цел подготвянето на прехода към т.нар. “народна демокрация”. Освен това тя трябва да премахне от културния живот различните проявления на идеите на националсоциализма, да изгради положителен образ в обществото за държавите от Антихитлеристката коалиция. В компетенциите ѝ е контролът и цензурата на издаването, внасянето и разпространяването на периодична и непериодична литература, организирането на театрални постановки и прожекции на кинофилми, работата на радиостанциите, пощата, телеграфа и телефоните.⁵ Също така СКК трябва да осигури връщането на всички музейни ценности и исторически паметници, изети от окупираните територии на Гърция и Югославия и да се върнат в съответната страна.

Културната политика на СКК в България, превърнала се и в държавна политика за този период, се осъществява от създаденото на 9 септември 1944 г. Министерство на пропагандата (преименувано през септември 1945 г. в Министерство на информацията и изкуствата). През целия период на съществуването му (до декември 1947 г.) то се оглавява от Димо Казасов- журналист и публицист, минал през редица политически формации. В публикуваните документи по темата може да се отбележи съгласуване на политиката на Министерството на пропагандата с представителите на СКК. Действията, които предприема ръководеното от Казасов министерство са продължение на създадената през 1941 г. по немски образец Дирекция на националната пропаганда, която има за цел да осигури държавен монопол над средствата за масова информация с цел подкрепа на водената от тогавашното правителство политика.

Една от основните области на културата, върху които държавата налага пряк контрол, е киното. Още през октомври 1944 г. Министерството разпорежда “свалянето от екран на всички немски, италиански, унгарски и др. филми и не допуска демонстрация на

³ пак там, Великите сили и България.- В: Съюзната контролна комисия в България (ноември 1944-декември 1947 г.). Част 1, стр. 53

⁴ Калинова, Е., Баева. И. Българските преходи, с. 46

⁵ пак там, Великите сили и България.- В: Съюзната контролна комисия в България (ноември 1944-декември 1947 г.). Част 1, стр. 57

филми със съдържание, което по някакъв начин засяга националните чувства на съюзните народи (Обединените Нации).⁶”

Производството и разпространението на филми е в ръцете на фондация “Българско дело”. Създадена през 1941 г. като частна формация, тя е замислена като орган за провеждане на държавната политика в годините на войната и е под непосредствения контрол на министър-председателя. След 9 септември 1944 г. тя се възстановява със същия статут, но с ново отечественофронтовско ръководство.

Малко след Деветосептемврийския преврат на цензура са подложени всички кинофилми, документални и художествени, а всички продукции на Германия и техните съюзници моментално са свалени. Политиката на строга цензура се прилага върху всички продукции на Съюзниците. На първо време, когато Сталин държи на добрите си отношения със САЩ и Великобритания, съветското ръководство не създава пречки за разпространението на английски и американски филмови продукции. Със започнатото разваляне на отношенията между СССР и бившите му съюзници и началото на Студената война обаче се забелязва все по-голямо ограничение на разпространяваната англо-американска продукция в България. За сметка на това се увеличава вносът на киното от държави в Източна Европа. Тази политика по отношение на англо-американското кино се наблюдава и по отношение на англо-американския печат. Според прилаганата политика печатът се “развива под знака на вечна дружба със Съветския съюз, братска Федеративна Югославия и всички славянски народи, както и на добросъседски отношения с всички Балкански страни в сътрудничество с великите демократични държави, начело със Съединените щати, Англия и Франция”⁷. Постепенно обаче разпространението на цялата западна преса започва да бъде ограничавано. На цензуриране се подлагат и вестници на опозицията, които се спират за няколко броя. СКК обаче е склонна да даде известна свобода на българското правителство що се отнася до културните отношения със страни, чиято роля в следвоенната обстановка не е така голяма като на САЩ и Великобритания.

Въпреки промененото отношение, САЩ и Великобритания все още се ползват с престижа на победителки в България и някои механизми на културната цензура също са в

⁶Великите сили и България.- В: Съюзната контролна комисия в България (ноември 1944-декември 1947 г.). Част 2, стр. 139

⁷пак там, Великите сили и България.- В: Съюзната контролна комисия в България (ноември 1944-декември 1947 г.). Част2, стр. 170

тяхна полза. В периодичния печат не се допускат и статии и карикатури, оскърбяващи и страните лидерки на Запада.

Подобен вид цензура СКК налага и спрямо всички видове библиотеки на територията на България. По нареждане на СКК от 2 януари 1945 г. министерствата на пропагандата и на народното просвещение започват масова чистка из всички “библиотеки, учебни заведения, учреждения и книжни магазини, имащи фашистка литература”⁸, като в тази група попадат и библиотеките, които не притежават литература, проповядващи идеите на фашизма и нацизма, но и притежаващи литература с чисто антисъветска насоченост. Затворени са и библиотеките на руските емигрантски организации. Пощадени са обаче Народната библиотека в София, Пловдив, Търново и Шумен, а също и Университетската⁹.

Изземването на тази “фашистка литература” създава доста главоболия на Съветското главно командване. Дори през август 1946 г. СКК изразява недоволството си от факта, че свободно се продават книги с профашистко и антисъветско съдържание.

Цензурирането на излизашите произведения също се оказва твърде сложен процес. Проблеми създават и хвърчащите листове с антисъветски позиви, които се разпространяват непрекъснато. Очевидно процесът по прочистване на литературата е доста сложен и отнема на командването на СКК почти целия период, в който то е в България, като най-трудно е изземването на литература в столицата.

Издателската дейност е затруднена и от липсата на хартия, което се превръща в предтекст правителството да забрани на партиите извън ОФ да издават вестници (до есента на 1945 г.). В същото време Общосъюзното дружество “Международна книга” сключва договори с различни български издателства за разпространение на съветска литература.

В културната си дейност СКК обръща внимание и на организирането на изучаване на руски език в средните училища. Комисията оказва съдействие на Министерството на народното просвещение за изпращане на преподаватели по различни дисциплини на методиката на руския език от СССР, както и за изпращането на учебни помагала.

Съюзната контролна комисия поема контрол и над театрите в страната. Пълномощните представители на СКК в областните центрове изпращат до ръководството

⁸ Великите сили и България.- В: Съюзната контролна комисия в България (ноември 1944-декември 1947 г.). Част 2, стр. 146

⁹Богданова, Р. Политика и култура. Щрихи от културно-политическото развитие на България (септември 1944- септември 1945). Исторически преглед, 1992, №7, стр. 52-53

на комисията справки за областните театри. В тях подробно се описва кои пиеси се играят, кои са актьорите и каква е тяхната политическа принадлежност. В определени случаи Съветското командване нарежда свалянето на някои пиеси, но понякога българското външно министерство се застъпва за някои от тях.

СКК сътрудничи на българското правителство и в друго направление на елитарната култура, а именно операта и балета. Поради липса на кадри, Министерството на пропагандата се обръща до СКК с молба да съдейства за изпращането в България на режисьори и солисти от големите съветски оперни и балетни школи, с чиято помощ в България да бъдат представени различни произведения. Те изнасят и доклади пред българските си колеги в София, Пловдив, Варна, Русе и четат лекции пред учащите се в театралната школа в София.¹⁰

Същевременно с протекциите на СКК правителството потвърждава съществуващият и преди войната държавен контрол върху радиото, като до него биват допускани само представителите на патриите в ОФ.

В заключение бих казал, че културната политика, провеждана от Съюзната контролна комисия в България в периода 1944-1947 г. е изцяло предопределена от световната геополитическа обстановка. Тя се изразява в насърчаването на дейности, пропагандиращи страните лидерки на Антихитлеристката коалиция, като впоследствие, с настъпилото “охлаждане” в отношенията между СССР, САЩ и Великобритания се наблюдава завой в отношението на съветските власти в България по отношение на бившите си съюзнички. Културната политика, прокарана от СКК, се явява предпоставка за налагането на култура от сталинистки тип в България след 1947 г., продиктувана от провала на опитите на Сталин да запази за определен период сътрудничеството си със САЩ и Великобритания.

¹⁰Великите сили и България.- В: Съюзната контролна комисия в България (ноември 1944-декември 1947 г.).
Част2, стр. 164